

МІЖСТИЛЬОВІ І ВНУТРІШНЬОСТИЛЬОВІ СИНОНІМИ ТА СТИЛІСТИЧНЕ ВЖИВАННЯ ЇХ

У статті увагу приділено лінгвістичному аналізу малодослідженого матеріалу і новому підходу до вивчення синонімічних відношень між мовними одиницями. Установлюється понятійна спільність синонімічних одиниць, розробляється конкретна методика аналізу синонімічних відношень між мовними одиницями, яка може бути застосована для аналізу інших одиниць мови.

Ключові слова: ідеографічні синоніми, стилістичні синоніми, міжстильові синоніми, внутрішньостильові синоніми, стилістичне вживання мовних одиниць.

У сучасній лінгвістиці значна увага приділяється вивченню диференційних особливостей мовних одиниць у парадигматичному й синтагматичному аспектах. Але питання визначення закономірностей функціонування синонімічних одиниць у різноманітних сферах спілкування залишається недостатньо дослідженим. Цей аспект проблеми стильової синонімії має значну практичну й теоретичну цінність, зумовлену необхідністю з'ясування стилістичних ресурсів мови й закономірностей функціонування мовних одиниць у різних сферах спілкування.

Мета статті – висвітлити новий підхід до вивчення синонімічних відношень між мовними одиницями, сутність якого полягає в тому, що в якості реальних одиниць вибору розглядаються не лише денотативно рівнозначні мовні одиниці або ті, що збігаються в окремих значеннях, але й ті, що потенційно сполучені з вибором. Окрім того, у дослідженні розроблено конкретну методику аналізу синонімічних відношень між мовними одиницями, яка може бути застосована для аналізу інших одиниць мови. Певний ступінь новизни дослідження пов'язаний зі встановленням понятійної спільності синонімічних одиниць.

У літературній мові розрізняють ідеографічну синонімію, що пов'язана з диференціацією лексичного значення, та стилістичну, тобто слова, тотожні чи максимально наближені за значенням (або зі спільною предметно-понятійною основою) і відрізняються одне від одного за стилістичними ознаками. Значна частина стилістичних синонімів не має прямого, незалежного номінативного значення. Такі синоніми виражають своє основне значення не безпосередньо, а через те семантично основне, чи опорне слово, що є базою відповідного синонімічного ряду, номінативне значення якого направлене на дійсність [1, с. 13–14].

Загалом, беруться до уваги не тільки особливості сполучання різних груп слів, тобто синтагматичні відношення, але й парадигматичні зв'язки, які визначають сферу вживання кожного окремого слова. Так, було виділено прями (або основні) номінативні, похідні номінативні та експресивно-стилістичні значення слів. Різноманітні зв'язки, притаманні значенням різних слів, можуть впливати і на характер відбиття ними дійсності [1, с. 14–16].

Підтвердженням цього є сама будова стилістичної парадигми: слова, різко контрастні з нейтральним стилем, завжди мають синонім у нейтральному стилі.

Стилістичні якості синонімів – це ознаки, які утворюються залежно від їх функціонування в тому чи тому стилі. Це стилістично співвіднесені одиниці словника, що об'єднані в розряди книжної, розмовної та нейтральної лексики.

Відмінність стилістичних синонімів від ідеографічних полягає передусім у тому, що стилістичні синоніми вимірюються двома мірками, тобто мають подвійне вимірювання – смислове і стилістичне. При цьому одне передбачає інше: для того щоб виявити стилістичні якості синонімів, необхідно спочатку привести їх до відповідних смислових єдностей. Якщо на основі смислового критерію ця категорія синонімів об'єднується, то на основі

стилістичного, навпаки – роз'єднується. Це положення впливає з того, що предметно-понятійна основа стилістичних синонімів відрізняється від предметно-понятійної основи ідеографічних. В останніх вона виконує ті функції, які в стилістичних синонімах здійснюють їхні стилістичні якості – вона роз'єднує слова.

Ідеографічні синоніми не є словами, що повністю збігаються за своїм значенням, вони співвідносяться з різними відтінками поняття і тим самим через називання розкривають його різні властивості [6, с. 199].

Предметно-понятійна основа стилістичних синонімів завжди одна й та сама і не піддається жодному варіюванню. Вона тотожна сама собі і не виявляє двозначності, характерної для ідеографічних синонімів. Двозначність має місце в них не більше, ніж у будь-якому окремому слові. Якщо стилістичні синоніми позбавити стилістичних якостей, то, на думку В. О. Звєгінцева, ці синоніми могли б мати абсолютно тотожні моделі словосполучення [4, с. 14].

Проте стилістичні синоніми зовсім не мають тотожних словосполучень, і цим вони також відрізняються від ідеографічних. Зміна їх чи взаємозамінювання можливі тільки в тому випадку, коли мається на увазі зміна відношення суб'єкта мовлення до адресата чи до предмета, який називають. Саме ця обставина виключає можливість існування тотожних словосполучень у стилістичних синонімів. Таке положення прямо вказує на те, що лінгвісти, які розглядають синоніми як слова з тотожними значеннями, виводять, по суті, стилістичні синоніми за межі синонімії.

Між стилістичними та ідеографічними синонімами не завжди може бути проведена чітка межа. Сам факт явища синонімії в мові підтверджує положення про те, що всі синоніми – стилістичні. Нестилістичних синонімів немає, оскільки цілі, з якими використовуються синоніми, узагалі мають стилістичний характер.

Так, розмежування синонімів на ідеографічні та стилістичні виявляється дещо умовним, оскільки стилістична різниця, як правило, супроводжується і деякими смисловими відтінками. Ідеографічні синоніми можуть розглядатися як один із стилістичних засобів мови.

Коли йдеться про якість стилю мовлення в елементарному плані мовленнєвої культури, то врахування смислорозрізнявальних властивостей синонімів виявляється суттєвим. Проте найважливішими ресурсами стилістики в синонімії мови є стилістичні синоніми, які за значної близькості чи тотожності значень відрізняються стильовим забарвленням і сферою вживання їх.

Ставлення до синонімів як до часткового явища стилістики мови, як правило, підтримується думкою, що функція синонімів тільки естетична, що синоніми – це лише потенційне багатство мови, яке дає змогу зробити мовлення «красивим», виразним. Попередні спостереження дозволяють дійти іншого висновку. Синонімія – універсальне явище, що спостерігається майже на всіх рівнях мови.

В англійській мові відношення синонімів більш складні, оскільки вони визначаються протиставленнями трьох рядів синонімів: споконвічно англійських слів, французьких слів і слів греко-латинського походження.

У ряді синонімів поєднуються також слова, що взяті з різних мовних джерел – діалектів, просторіччя. Отже, синонімічні ряди проходять через усю мовну систему і знаходять резерви в диференціювальних відтінках значень слів.

Поєднання в синонімічному ряді слів різної стильової забарвленості підкреслює важливість вивчення інтенсивних (усередині одного стилю) та екстенсивних (міжстильових) мовних рухів.

Як правило, диференціювальні ознаки синонімів визначають їх функціонування в певному стилі мовлення. Вони можуть зберігати свої стильові відмінності – стильові синоніми чи, втративши стильову диференціацію, розвинути свої диференціювальні відтінки – стилістичні синоніми. Уживання стилістичних синонімів зазвичай пов'язане з умисним,

обдуманим вибором слова. Між стилістичними і стильовими синонімами існує постійна взаємодія. Грані, що їх розділяють, є не абсолютними, а відносними.

Стильові та стилістичні синоніми однаковою мірою об'єднують близькість, іноді тотожність значення. У живому функціонуванні мови сприйняття стильових синонімів може швидше виявитися тотожним (*friend-chum, comrade-pal*). Стилістичні ж синоніми мають виявити свої диференціальні відтінки. Розвиток понятійних, семантичних відтінків значення відбувається інтенсивно, усередині одного стилю. Внутрішньостильові синоніми, однорідні в експресивному та емоційному відношенні, тим не менш виявляють стилістичну варіантність (*well-wisher, patron*), її відтінки (*intimate – confident*), наявність чи відсутність, а також різницю метафоричного ореолу і способів образного вживання (*sidekick, birds of a feather, man-Friday*). Цілком очевидно, що такі синоніми можна віднести і до стилістичних, хоч їхня роль у формуванні стилів і зміст відмінних рис принципово інший порівняно з міжстильовими синонімами. Різниця смислів у внутрішньостильових синонімів цілком очевидна. Цей факт свідчить про нечіткість меж між семантичним і стилістичним сприйняттям явищ синонімії.

Отже, внутрішньостильові синоніми виявляють властивості, що характерні для ідеографічної синонімії, яка представлена в уживанні, тобто саме в тій галузі, де поєднуються семантичні і стилістичні ознаки мовних одиниць. Такі синоніми не є стилістичними в тому значенні терміна, який відбиває сутність міжстильової синонімії. На відміну від міжстильових синонімів, вони не можуть служити для стильового самовизначення різних експресивних і функційних сфер у системі мови. Внутрішньостильові синоніми активніше створюють синтагматичне поповнення одного, експресивно і функційно відокремленого, стилістичного середовища, певним чином визначаючи способи та засоби його мовного вираження.

Фактом, що підтверджує це положення, є значне багатство внутрішньостильової синонімії порівняно з міжстильовою: її ряди численніші, а зв'язки членів – різноманітніші. Під час зіставлення внутрішньостильових і міжстильових синонімів спостерігається така закономірність: численним внутрішньостильовим рядам протиставляється лише один член іншомовного ряду. До того ж він виявляється не завжди, а в багатьох випадках це можна зробити тільки з певною умовністю. Так, якщо в зниженій стилістичній сфері, яка обслуговує розмовно-побутове мовлення, до слова *pal* (в ряду *consociate – comrade – pal*) можна додати слова: *mate, crony, buddy, lad* тощо, то у високому й нейтральному стилях залишаються тільки *consociate* і *comrade*.

Для дослідження самого явища міжстильової і внутрішньостильової синонімії та розуміння ролі й функції синонімів необхідно розглядати проблему синонімів у тісному зв'язку з проблемою стилів. Кожен стиль має властивий йому смисловий потенціал, «що провокується» сталими в узусі виразними навантаженнями тих чи тих одиниць мови [2, с. 57].

Стиль передбачає можливість факультативного вибору найбільш доречного слова чи вислову з декількох конкуруючих і вживання їх у мовленні.

Таким чином, у процесі вивчення закономірностей стильового використання мови підхід до синонімії з погляду її функційно-стилістичної диференціації цілком конкретний. Але в основі останньої лежить порівняння різних способів найменування якщо не в тих самих, то принаймні подібних і порівнюваних поняттях. Порівняти ж способи – означає вивчити взаємозв'язок близьких чи подібних за значенням елементів мови, що розподілені в узусі за різними функційними стилями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 13–16.
2. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов / Л. Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с.